

Hør dog hvad de siger!

Jacob Thøgersen

► **To cite this version:**

Jacob Thøgersen. Hør dog hvad de siger!: Et argument for en retorisk tilgang til holdningsundersøgelser. 2007. <hprints-00785141>

HAL Id: hprints-00785141

<https://hal-hprints.archives-ouvertes.fr/hprints-00785141>

Submitted on 5 Feb 2013

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Hør dog hvad de siger!

Et argument for en retorisk tilgang til holdningsundersøgelser

Jacob Thøgersen

Indledning

I årene 2000-2005 gennemførte Nordisk Sprogråd en sammenlignende undersøgelse af graden af engelskindflydelse i de nordiske sprogsamfund samt holdninger til denne indflydelse. Det er almindeligt accepteret i nordisk sprogpolitik at opfatte dansk som meget påvirket af engelsk og danskerne som tilsvarende engelskvenlige, og modsat at opfatte Island som meget lidt engelskpåvirket og islændingene som tilsvarende engelskfjendtlige. Af de centralskandinaviske lande, menes Norge at være tættere på Island, og Sverige at ligge et sted i mellem Norge og Danmark. Det er denne alment accepterede fordom (retfærdig eller uretfærdig) som projektet ønskede af afprøve.

På papiret ser det let ud at optælle dansk og sammenligne det med islandsk. De praktiske problemer det kaster af sig, vil jeg ikke komme ind på her, se (Jarvad and Sandøy 2007; Kvaran 2007; Selback and Sandøy 2007). Min interesse er udelukkende for holdningsundersøgelsen, hvilke problemer den giver, og hvordan man med en retorisk vending måske kan komme bagom nogle af problemerne.

Det burde ikke være så svært

Hvis man læser i metodelitteraturen ser det ud som om en holdningsundersøgelse i virkeligheden er ret simpel at gennemføre. Javel, der er problemerne med at finde et tilstrækkelig repræsentativt og tilstrækkelig stort sample (Antonius 2003) og med at formulere sine spørgsmål på en tilstrækkelig præcis og ikke-ledende måde (Hjorth Andersen and Christoffersen 1982) men når først disse problemer er overkommet, ser det ud som om den største udfordring er at finde den rigtige matematiske model for sine data, og at fastlægge sit signifikansniveau. Der er få bøger der beskæftiger sig med selve dataindsamlingen, interviewet. De der gør, har til gengæld nogle meget klare formaninger som det burde være let at følge:

[T]he procedures for the interviewers to follow in handling the question-and-answer process in a standardized way are simply stated:

Read all the questions exactly as worded.

If the respondent's answer to the initial question is not a complete and adequate answer, probe for clarification and elaboration in a nondirective way; that is in a way that does not influence the content of the answers that result. (Fowler and Mangione 1990)

Formålet er naturligvis standardisering og dermed sammenlignelighed. Hvis ikke alle respondenter er præsenteret for præcis samme ordlyd, kan man heller ikke påstå at de er præsenteret for samme *stimulus*, og deres *respons*, svaret, er derfor heller ikke sammenligneligt. Og omvendt; hvis man sikrer at alle respondenter faktisk *er* blevet præsenteret for præcis sammen ordlyd, ja så er svarene sammenlignelige. Den eneste variabel der ikke er holdt konstant, er jo respondenteren.

Jeg har andre steder (Thøgersen 2005; Thøgersen 2006; Thøgersen 2007; Thøgersen 2007; Thøgersen forthc.) diskuteret om det overhovedet er meningsfuldt at sige at respondenter der er præsenteret for samme ordlyd, også er præsenteret for samme stimulus. En analyse af interaktionen

i et holdningsinterview viser hurtigt at forskellige respondenter fortolker den samme ordlyd vidt forskelligt. Hvis vores interesse udelukkende var for hvordan forskellige respondenter svarer på samme *ordlyd*, er der ingen problemer. Men hvis det er respondentens holdning til et betydningsindhold, en sag, en ide, vi er interesserede i, er standardisering ikke en sikring af sammenlignelighed. Her er min interesse imidlertid ikke at vise at standardisering er problematisk og at sammenlignelighed skal dokumenteres før den kan antages. Min interesse er i stedet at vise *hvorfor* forskellige fortolkninger optræder, at anbefale nogle metoder til at mindske disse problemer og at foreslå nogle tilgange hvorved de forskellige fortolkninger ikke bliver problemer, men i stedet data.

Fowler & Mangione fortsætter deres vejledning til interviewere med denne regel:

The interviewer communicates a neutral, nonjudgemental stance with respect to the substance of the answers. The interviewer should not provide any personal information that might imply any particular values or preferences with respect to topics to be covered in the interview, nor should the interviewer provide any feedback to respondents, positive or negative, with respect to the specific content of the answers they provide. (Ibid:33)

Fowler & Mangione præsenterer holdningsinterviewet som i bund og grund et eksperiment. Intervieweren skal minimere sin indblanding og fremstå som en spørgemaskine, ”et talende spørgeskema”. Interviewet skal med andre ord udføres ”asocialt”, uden tanke på hverdagsnormer som høflighed, indlevelse, interesse osv. Det er denne tanke jeg gerne vil angribe. Ikke fordi jeg finder noget galt i idealet, men fordi jeg finder det naivt at tro at det kan gennemføres i praksis.

Spørgsmål: Ordlyd og betydning

Det burde være banalt at fastslå at interviewet er en samtale mellem to (eller flere) mennesker. Men jeg tror det er overordentlig vigtigt at få det fastslået og for alvor at overveje konsekvenserne af denne banale indsigt. For at lede tanken i den retning jeg vil gå, vil jeg gerne begynde med at filosofere over dette citat:

In writing this book, we have not [□] put our thoughts down on paper. What we have put down on paper are little dark marks, a copy of which you are now looking at. As for our thoughts, they remain where they always were, inside our brains (Sperber and Wilson 1986)

Jeg tror (men kan i sagens natur ikke vide) at Sperber & Wilsons pointe er at vi ikke kan transportere tanker fra en hjerne til en anden. Vi kan klæde vores tanker i en sprogdragt som efter vores bedste overbevisning er en transparent gengivelse af tankerne. Men vi er ikke herre over hvordan modtageren afkoder vores signal. Ja, vi kan ikke engang være sikre på hvordan de har afkodet vores signal, for vores eneste adgang til deres afkodning er vores egen afkodning af deres kodede respons. Det eneste vi har nogenlunde kontrol over er det sproglige signal (med undtagelse af forskellige former for støj) som vi afsender – det som Sperber & Wilson omtaler som ”little dark marks”.

Overført på holdningsundersøgelser betyder Sperber & Wilsons pointe at vi aldrig er i stand til at præsentere den problemstilling vi gerne vil have respondenternes holdning til. Det eneste vi kan er at præsentere dem for en ordlyd som efter vores bedste overbevisning er rammende. Viser den sig ikke at være rammende, får vi stadig svar på vores spørgsmåls *ordlyd*. Vi får derimod ikke svar på vores *problemstilling*. Som allerede antydnet er problemet fordoblet i holdningsinterview eller et hvert andet eksperiment der er afhængigt af sprog som adgang til kognitive processer:

All experiments involving verbal communication with participants are affected by the way in which they understand what they are told. When an experimenter's expectations do not measure up with a participant's comprehension, this can have major consequences. In the psychology of reasoning in particular, experiments typically involve not one but two levels of verbal communication from experimenter to participants: verbal instructions on how to perform the task and the task itself consist partly or wholly of verbal material. Experimenters (who are usually focused on rates of correct responses) often take it for granted that instructions and the verbal material are understood as intended, but this need not be the case. What happens if the instructions or text for a reasoning problem are not understood as intended? The performance of participants may fail to meet the experimenters' criteria of success because they have, in fact, performed a task different from the one intended. Their pragmatic comprehension processes may be functioning quite properly, and so may their reasoning processes, and yet their responses may seem mistaken to the experimenter. This is enough to give some plausibility to the claim that participants' apparent irrationality in reasoning tasks is linked to misconstruals or reconstruals of the task rather than to their reasoning incompetencies (Noveck and Sperber 2004).

Fortolkninger og deraf følgende mulighed for mistolkning kommer i interviewet ind både i afkodning af spørgsmålet og i afkodningen af svaret. Eller med andre ord både det objekt eller den problemstilling vi beder respondenterne tage stilling til **og** respondenterens svar, det som normalt omtales som hans eller hendes *holdning* er i bund og grund sproglige størrelser. Tillad mig at opsummere og samtidig give mine definitioner:

1. Holdninger er (positive eller negative) reaktioner på et holdningsobjekt.
2. Interviewet er en sproglig interaktion (i modsætning til fx et eksperiment med observation af fysiske reaktioner).
 - a. Holdningsobjektet er et sprogligt udtryk
 - b. Holdningssvaret ("holdningen") er et sprogligt udtryk

Sproglige udtryk i en sproglig interaktion er det vi normalt kalder "samtale", og holdninger der udtrykkes i et interview bør derfor analyseres som ytringer i en samtale. Bl.a. bør man være opmærksom på hvordan spørgsmål og svar konstrueres retorisk i interaktionen, og ikke bare registrere hvad de "betyder". Konsekvensen af at interviewet er en samtale, er det jeg vil vende mig mod nu.

Interviewet er en samtale der ikke vil være en samtale

Interviewet er parasitisk på mere dagligdags samtaler (uden at gå ind på hvor grænserne for det dagligdags går). Interviewet udnytter de normer som samtaler bygger på, ikke mindst turtagningsmønstret (Sacks, Schegloff et al. 1974). Vigtigst er det selvfølgelig at de deltagende kan genkende den sproglige størrelse "spørgsmål" som en 1.-tur, og at den ene af dem, den interviewede, føler sig underlagt normen om at give den passende 2.-tur, "et svar" – eller i det mindste en forklaring på hvorfor svaret udebliver. Også 3.-turen udnytter interviewet parasitisk. Den garvede interviewer ved at han eller hun ved at holde pauser eller give velplaceret feedback som "nå", "mm", "er det rigtigt?" kan presse på for at få informanten til at fortsætte med at tale. Funktionen er den samme som de tilsvarende feedbacksignaler i andre samtaler, "jeg kan leve mig ind i hvad du siger og udfordrer

ikke din ret til at fortsætte". Forskellen er blot at 3.-turen i interviewet lige så ofte bruges til at *presse* informanten til at tale videre som til at *tillade* ham at tale videre. Mekanikken i interviewet låner altså i høj grad fra andre typer samtaler.

I forståelsen af udkommet af samtalen, afviger holdningsinterviewet derimod fra andre samtaler. Ansvar for samtalsprodukt lægges til fulde på informanten. Dette ses selvfølgelig klart i efterfølgende analyser hvor der sjældent står: "under interviewet fremkommer den fælles mening at ...", men oftere: "informanten mener at ...". Interviewet og analysen er med andre ord udelukkende interesseret i hvad én af deltagerne foretager sig i samtalen. I praksis betyder det at man læser ytringer som om de var fremsat i et vakuum, uden hensyn til konteksten. Dette gælder både den umiddelbare sproglige kontekst, et svar er et svar på et spørgsmål, og svaret vil ofte låne sprogligt materiale fra det spørgsmål det efterfølger; den sociale og fysiske kontekst, hvem er de talende? hvad er deres relation? hvor befinder de sig?; og den retoriske kontekst, hvilken større pragmatisk sammenhæng indgår informantens svar i? Jeg vil prøve at skitsere hvad jeg mener.

Betragt disse to scenarier: I scenario A er informanten en 40 gammel mand, ingeniør, medlemleder i en international ingeniørvirksomhed med engelsk som concernsprog, og interviewer og informant befinder sig i hans kontor. I scenario B er informanten en 60-årig mand, ufaglært lagerarbejder i dansk virksomhed, og de to befinder sig i ledelsens mødelokale på informantens arbejdsplads. I begge tilfælde er intervieweren en 28-årig mand der ud over at være interviewer er universitetsstuderende. Spørgsmålet er det samme: "Hvor enig er du i at der bruges alt for mange engelske ord i dansk?". Endda uden at se på svarene kan vi se at informanterne står i to forskellige situationer. I A er informanten på vej frem i sin karriere i en international virksomhed. Han bruger engelsk dagligt i sit arbejde, og hvis han ikke allerede har været udstationeret, er det sandsynligt at han en dag skal det. Også i det danske han bruger med sine dansksprogede kolleger indgår der en del engelske fagord. Han kan tillade sig en vis overbærenhed med velmenende, men naive humanister og deres interesser, han er veletableret i en position og en branche med langt højere prestige. Prestigen er yderligere fysisk manifesteret i at de to mødes på informantens private kontor, hans enemærker og et eksempel på hans højere status. Samtidig vil en kritik af engelsk i dansk let kunne opfattes som en kritik af hans arbejdsgiver og hans fag, såvel som et knæfald for humanistisk retorik. I B har informanten ikke den samme selvsikre prestige-position. For ham er en yngre, universitetsudsendt interviewer repræsentant for en potentiel trussel. Han kan ikke på samme måde tillade sig en overbærende indstilling til akademikere som ingeniøren kan, omvendt kan han med sin markant højere alder end intervieweren indtage en vis belærende "faderrolle". Når det kommer til engelsk, har han ikke den samme daglige kontakt med engelsk, engelsk kan for ham ses som et symptom på noget nyt, truende og ungdomsagtigt – og altså på sin vis den samme provokation som den yngre, højere uddannede interviewer repræsenterer. Jeg vil argumentere for at de forskellige relationer mellem interviewer og informant har en betydning for opfattelsen af den institution som intervieweren opfattes som repræsentant for, og yderligere at de forskellige relationer betyder at "alt for meget engelsk i dansk" konstrueres temmelig forskelligt. I A som et praktisk arbejdsværktøj som velmenende akademikere ikke skal forhindre erhvervslivets adgang til og brug af, i B som et eksempel på ungdommeligt sjusk og ungdommens generelle mangel på respekt. Om det så også er disse forskelle der får dem til at svare som de gør, kan vi naturligvis kun gisne om.

Når jeg taler om den retoriske kontekst, ønsker jeg at gøre opmærksom på at informanterne (og interviewerne) ud over at håndtere den umiddelbare opgave, at stille spørgsmål og give kompatible svar, også orienterer sig mod mere overordnede projekter såsom at fremstå som intelligente mennesker med acceptable normer og værdier. Et svar på om der er for meget engelsk i dansk i dag, er muligvis en vurdering af dansk set fra informantens perspektiv, men det er helt sikkert også en selvfremstilling af informantens generelle samfundssind. Jeg vil fremdrage et eksempel der er inte-

ressant fordi interviewer og informanten netop fortolker de større samfundspolitiske implikationer af sine svar på et forholdsvis afgrænset sprogligt spørgsmål:

Int: Hvilken holdning har du til sproglig purisme?

Inf: Det kommer meget an på ud fra hvilket synspunkt. Hvis det er ud fra sådan en nationalistisk synsvinkel så synes jeg nok det er meget negativt, ikke.

Int: Mm - og hvis det er ud fra en demokratisk?

Inf: Så synes jeg det er noget andet. Det er nok det der ligger i det. Ja, hvis det er et ønske om at flest muligt skal inddrages, så synes jeg det er fint, hvis det er ud fra nogle forestillinger om noget ægte særegent dansk som man skal beskytte, så får jeg lidt kvalme af det, ikke. Ja det er simpelthen nok det.

Int: Men er det ikke svært at se forskel?

Inf: Uhyre svært. Det [er] derfor det er så svært at forholde sig til de her ting, ikke, og man bliver så vaklende i det altså [28;83.00].

Det er informanten selv der som det første i sin første ytring beskriver hvordan hans svar på spørgsmålet afhænger af hvilken sammenhæng svaret bliver fortolket i. Sagt lidt firkantet, så vil han ikke erklære sig positiv over for purisme, hvis det dermed implicerer at han også opfattes som tilhænger af nationalisme. Hvis man derimod sætter lighedstegn mellem demokrati og purisme, så vil han gerne påtage sig denne etiket. Den umiddelbare opgave informanten stilles overfor er godt nok "blot" at besvare spørgsmålet ærligt, men et mere overordnet projekt for interviewet som helhed bliver at svare på en måde så det afspejler ens billede af sig selv. Det samme, *mutatis mutandis*, gælder selvfølgelig for intervieweren i hans måde at stille sine spørgsmål og modtage informantens svar. Samlende kan man sige at interviewet er en samtale som opfatter interviewer og informant som rationelle spørgsmål- og svarmaskiner og fornægter at de også, og først og fremmest, er sociale interagerende væsner med en livslang træning i at opføre sig interaktionelt ansvarligt, både i og med at de overholder samtalens normer, og i og med at de er bevidste om og tolker de sociale signaler som de selv og den anden udsender.

Informanter er pragmatiske sprogbrugere

Indtil nu har jeg beskæftiget mig med interviewets forhold til (andre) samtaler på et teoretisk og kritisk plan, i det følgende vil jeg begynde at nærme mig et praktisk plan som kan implementeres i interviewpraksis. Jeg vil altså efterhånden forsøge at påpege nogle problemer som kan minimeres uden at holdningsinterviewet helt forkastes.

Det første jeg vil slå til lyd for at man holder sig for øje er at informanter (i det de betragtes som ganske almindelige sprogbrugere) er pragmatiske sprogbrugere langt før de er de logiske svarmaskiner som vi i eksperimentelle tilgange gerne vil gøre dem til. Lad mig først give et lærebogseksempel på hvad jeg mener med en pragmatisk kontra en logisk læsning af en ytring. Se på det konstruerede eksempel: "Nogle af mine elever afleverede da deres opgaver til tiden". Hvordan skal vi tolke den? Hvor mange elever har afleveret deres opgaver til tiden? Alle? Nogen men ikke alle? Eller siger sætningen ikke noget om om alle har afleveret? Den pragmatiske fortolkning (og den som jeg tror vi alle intuitivt ser som den mest sandsynlige) er at ikke alle har afleveret deres opgave til tiden. Vil man forklare denne tolkning, kan man henvise til Grice' kvantitetsmaksime (Grice 1975) der groft sagt siger, at når en taler vælger en så uøkonomisk form til at fortælle hvad "nogle" har, er det for at henlede vores opmærksomhed på en yderligere, negativ, oplysning, nemlig at ikke alle har afleveret. Læses udsagnet derimod logisk, må det læses som et udtryk om mængder og delmængder. Ved at fastslå en kvalitet ved en delmængde af hele mængden, "nogle af mine elever", er

der ikke sagt noget om komplementærmængden. Med andre ord udelukker udsagnet ikke at alle har afleveret deres opgave til tiden, mens det heller ikke siger at de faktisk. Rent logisk fungerer ”nogle af” som et \geq , større end eller lig med.

Det pragmatiske tolkningstalant træder også ind på tværs af spørgsmål som måske og måske ikke er forbundne, ja kan endda ligge som en underlæggende fortolkningsramme der farver alt hvad der bliver talt og spurgt om i interviewet. I projektet her betød det at også spørgsmål som i udgangspunktet ikke havde noget med engelsk at gøre, som ikke indeholdt reference til engelsk og som hvis de blev læst enkeltstående aldrig ville blive opfattet som om de havde noget med engelsk at gøre, alligevel blev fortolket i forhold til engelsk, simpelthen fordi engelsk var etableret som interviewets overordnede tema.

Også mere lokalt gælder det at betydning fra et spørgsmål (og svaret på et spørgsmål) trækkes med over i besvarelsen af det næste. Sagt med andre ord, et spørgsmåls fortolkning farves i høj grad af de spørgsmål det optræder umiddelbart efter. Hvis vi ser på disse to spørgsmål: ”Den internordiske kommunikation bør foregå på norsk, dansk eller svensk?” og ”Det er helt i orden og bare en fordel at den internordiske kommunikation foregår på engelsk?” er det jo tydeligt at de er konstrueret som hinandens modpoler, altså som et dobbelttjek på at det der måles faktisk er informanternes holdning til værdien af skandinavisk henholdsvis engelsk i internordisk kommunikation. Svarene på de to spørgsmål burde med andre ord vise stærk negativ korrelation; er man enig i det ene må man være uenig i det andet. I praksis er det ikke altid sådan spørgsmålene læses. Ofte læses spørgsmålene ind et pragmatisk scenario som dette:

Jamen altså bør [bruge norsk, dansk eller svensk]? Jeg er fløjtende ligeglad, bare man forstår hinanden. Så nej, altså det må man selvom, vil jeg sige. Det handler om at vi skal forstå hinanden korrekt. Og hvis ikke man gør det så må man bruge noget andet [□] Altså det er ikke et must for mig at når vi taler sammen at vi så skal □bruger vores □nordiske sprog.

□Det er helt i orden og bare en fordel at den internordiske kommunikation foregår på engelsk□(oplæst). Det er i orden, ikke, men jeg synes heller ikke den skal gøre det hele tiden. Man kan lige så godt bruge det sprog man nu har □nemtest ved at udtrykke sig med. Men hvis det er engelsk der □er bedst og nemtest, så synes jeg man skal gøre det □selvfølgelig [26;23.27].

Det første jeg vil hæfte mig ved er den kritiske læsning som informanten foretager af spørgsmålsformuleringerne. I det ”nordiske” spørgsmål tales der om at man ”bør”, i det ”engelske” om at ”det er i orden”. Svarene peger altså på en konkret læsning af en spørgsmålsformulering, ikke på en underliggende værdi. Mange informanter ønsker tilsyneladende ikke at stå som dommere over hvordan andre taler, og det er derfor helt naturligt at de udtrykker sig forholdsvis negativt når spørgsmålet er formuleret med et ”bør” og forholdsvis positivt når det er formuleret med et ”helt i orden”.

Mere interessant er det dog at spørgsmålet bliver ”pragmatiskaliseret” (Thøgersen forthc.). Med det mener jeg at spørgsmålet bliver forflyttet fra at være et abstrakt spørgsmål om informantens værdier, til en fiktionel hverdagsbegivenhed. Vi ser for os mødet mellem nordiske folk med forskellige modersmål som taler skandinavisk – og det er helt fint så længe de forstår hinanden. I det øjeblik de ikke forstår hinanden, er det ”helt i orden og bare en fordel” at tale engelsk. Naturligvis, for gjorde de ikke det, ville de jo ikke forstå hinanden. Det andet spørgsmål, om engelsk, farves altså af at optræde umiddelbart efter det om skandinavisk. I og med at informanten allerede har udtalt sig positivt om skandinavisk, bliver et yderligere positivt svar mht. engelsk blot en nuancering af hans standpunkt, nemlig ”man skal tale det sprog som man i fællesskab forstår”. Et positivt svar på det ”engelske” spørgsmål står ikke i modsætning til et positivt svar på det ”skandinaviske”, og de

to positive svar ophæver ikke hinanden. De to positive svar må netop læses i lyset af hinanden (eller det sidste i hvert fald i lyset af det første).

Da vi så på de to spørgsmål uden for kontekst, kunne vi konkludere at de var hinandens modpoler, men indskrevet i en kontekst og indskrevet i informantens overordnede projekt om at fremstille sig selv i overensstemmelse med sit eget selvbillede, kan de sagtens blive to sider af samme sag.

En retorisk tilgang til holdningsanalyserne

Det jeg har ønsket at vise indtil nu, er at standardisering af holdningsinterviews er mere problematisk end metodelitteraturen normalt fortæller os, og at ideen om at præsentere alle informanter for samme stimulus for at opnå sammenlignelighed derfor er højst kritisabel. Jeg har endvidere forsøgt at vise at selv spørgsmål som kan være stillet med den største opmærksomhed på neutralitet og præcision, bliver omfortolket og taber deres oprindelige mening når de bliver indsat i den interaktion som interviewet er. Jeg mener nu ikke at holdningsinterviewet er ubrugeligt eller at man skal lade være med at tale med folk om hvordan de opfatter verden. Hvad jeg plæderer for, er ændring i analysepraksis, et ændret fokus på hvad interviewdata fortæller os om informanternes livsverden.

Min første opfordring er at man ser med interesse på informanternes ”misforståelser” af spørgsmålene. Misforståelserne behøver ikke anskues som støj der skal sorteres væk, i stedet kan de anskues som relevant skønt indirekte information om informanternes opfattelser, altså det vi egentlig er interesseret i. Hvis der er én ting pragmatikken har lært os, må det være at vi mennesker er højtspecialiserede i at læse snart sagt alle udsagn som meningsfulde i den konkrete kontekst. Det er langt sværere for os at fokusere på hvad der rent faktisk bliver sagt – se fx også eksemplet om elevernes aflevering af opgaver ovenfor; det er ganske let at læse den pragmatiske implikation, langt sværere at læse den logiske betydning. Hvis det samme gælder for interviewets interaktion, og det tror jeg altså det gør, kan vi derfor læse informanternes ”misforståelser” som fortolkninger af hvad det ville være pragmatisk relevant at interviewereren spurgte om, vi kan altså se hvad der for informanten er det relevante emne at bringe op.

Som en overbygning til dette, skønt nært beslægtet, opfordrer jeg til at man flytter fokus fra *hvad* informanterne svarer, altså om de fx er positive eller negative til skandinavisk og engelsk i internordisk kommunikation, til i stedet at se på *hvorfor* de svarer som de gør, dvs. til at fokusere på de argumenter de fremstiller som støtte for deres positive eller negative svar. Disse argumenter vil ofte være tæt forbundne med evt. ”misforståelser” af spørgsmålet. Analysemetoden bliver dermed på sin vis at vende holdningsinterviewet på hovedet. I stedet for at stille alle informanter det samme spørgsmål og registrerer hvor mange der svarer hvad, er tilgangen her at undersøge hvilket spørgsmål de forskellige informanter egentlig har besvaret.

I det følgende vil jeg give nogle eksempler på hvad en sådan pragmatisk/retorisk analyse af holdningsinterviews om engelsk kunne vise. Min interesse her er dog ikke i første grad for hvordan informanterne har opfattet spørgsmålene (se i stedet (Thøgersen 2007)), i stedet er jeg interesseret i den baggrundsviden de baserer deres argumentation på, de genbrugelige fortolkningsrepertoarer (Potter and Wetherell 1987) som de lægger for dagen.

Engelsk som default-fremmedsprog

Et første sådant repertoire der bruges igen og igen når informanterne skal argumentere sig frem til en holdning og som bruges når de forsvarer denne holdning, er at engelsk er verdens default-fremmedsprog, det største, første og vigtigste fremmedsprog, og det alle andre fremmedsprog skal måles op imod. Denne opfattelse ses dels direkte præsenteret når det er engelsk der skal vurderes:

Uanset hvor du tager [hen] i verden, der taler du engelsk - så er der altid nogle der kan - gøre et eller andet. Og så kan du komme videre [30;17.05].

Der er altså angiveligt alle steder i verden *nogen* som kan engelsk og som kan fungere som tolk – det samme kan ikke siges om fx fransk, spansk, tysk eller dansk. Mere påfaldende er det dog at det samme ”engelsk som default”-repertoire bruges når det er *andre* sprog der skal vurderes. Informanterne bruger tilsyneladende opfattet engelskkompetence til at vurdere om et sprog er stort eller ikke stort. I hvert fald bruger de repertoireet når de argumenterer for deres vurdering. Når en informant fx argumenterer for at arabisk er et stort internationalt sprog, så gør han det med henvisning til arabisktalendes generelle engelskkundskaber:

Arabisk, det spiller en meget stor rolle som internationalt sprog. [□] Der bor mange mennesker i den arabiske verden, og jeg tror det de færreste af dem der er rigtigt gode til engelsk [19;11.20].

Og omvendt, når en anden informant argumenterer for det modsatte synspunkt, gør han det med samme repertoire, nemlig med henvisning til arabisktalendes engelskkompetencer.

Alle de arabiske lande jeg har været i, der snakker de fantastisk godt engelsk. Så jeg vil sige at den - kommer ikke til at □spille□ De er jo alle sammen engelske stater så□ [25;17.18].

Fuldstændig det samme gælder naturligvis når talen falder på spansk, fransk, tysk, russisk eller hvad det nu måtte være, ligesom det både gælder når der her argumenteres for den forholdsvis værdineutrale vurdering af sprogs ”størrelse” og når det gælder mere værdiladede vurderinger såsom hvilke sprog det er vigtigt at lære i uddannelsessystemet. Konklusionen er den samme. HVIS et sprogområde skønnes at være stort eller ”interessant”, i betydningen at der enten er mange der taler sproget eller at de der taler sproget er særligt (økonomisk) interessante, fx fordi de udgør et vigtigt eksportmarked, og HVIS de folk der tilhører dette sprogområde ikke skønnes at tale engelsk, SÅ er sproget stort, vigtigt osv. Hvis derimod sprogområdet skønnes at være lille eller hvis talerne skønnes også at kunne tale engelsk, så bedømmes sproget som lille og indlæring af det må være op til dem der har personlige interesser for sproget.

Engelsk som et tegn på modernitet og internationalitet

Der er en bagvendt logik i at vurdere et sprogs vigtighed på baggrund af talernes kendskab til et andet sprog. Og der er en lignende bagvendt logik over det andet repertoire jeg vil fremdrage. Det drejer sig umiddelbart om at engelsk bliver set som et tegn på modernitet og internationalitet. Det påfaldende, den bagvendte logik, fremkommer når repertoireet bliver til at vurdere mængden af engelsk på baggrund af et fænomens ”modernitet”.

I indledningen nævnte jeg den generelle sociolingvistiske opfattelse af de nordiske sprogsamfund at dansk har mange engelske låneord og islandsk har meget få. Når vi beder informanterne udføre samme vurdering er resultatet nogenlunde det samme, det påfaldende er at se hvordan de kommer frem til deres vurdering. Det sker nemlig ikke ud fra en almen for kendskab til sprogsamfundene og (selvfølgelig) heller ikke ud fra en vurdering af egen kendskab til sprogene (der er vist ingen der kan islandsk, færøsk og finsk), i stedet sker det ved at vurdere hvor *moderne* og hvor *in-*

ternationalt Island, Sverige og Norge osv. er i forhold til Danmark. Som før bruges også dette repertoire både når der argumenteres for at svensk har mere engelsk end norsk som denne informant:

Svenskerne er også meget internationale i forhold til - nordmændene - i al almindelighed, synes jeg. De har jo de der store konglomerater -- kæmpestore firmaer over hele banden, og de - snakker jo alle sammen engelsk [32;44.00].

Det er klart at informantens argument umiddelbart peger på at nogle svenske virksomheder bruger engelsk som virksomhedssprog, altså ikke noget der har direkte konsekvens for hvor mange engelske ord der bruges i svensk. I den kontekst argumentet fremkommer, er der imidlertid ingen tvivl om at det er for at argumentere for dette at han fremdrager netop dette argument. Samme repertoire udnyttes til at argumentere for at svensk har færre engelske ord:

De er ikke så internationale - i den retning. [□] de vil have det mere i svensk oversættelse [25;49.35].

Jeg tror de er lidt mere - konservative sådan i den retning. [□] Jeg tror de vil - gøre det for at holde fast i deres □svenske [26;45.25].

Læg mærke til at det alle steder er den intuitive opfattelse af svenskere som moderne eller konservative, internationale eller nationale som danner grundlag for vurderingen af engelskindflydelse. Det er interessant at fuldstændig det samme argument bruges når talen falder på samfundsområder i stedet for på forskellige samfund. Fx vurderes mængden af importord i kirken at være lille fordi ”det er så konservativt som det næsten kan være”, hvorimod sport vurderes at have mange fordi ”det er reguleret af internationale organisationer”.

Repertoirernes generaliserbarhed

Der er fire betragtninger som jeg vil fremdrage, og som jeg mener understøtter at repertoierer som disse faktisk siger noget om danskernes holdninger til og opfattelse af engelsk. For det første er det ikke en eller to informanter der bruger disse argumenter. Det er heller ikke alle der bruger dem altid, men det er nok forskellige informanter der bruger dem nok gange til at man må sige at de er tilbagevendende. Det andet er at repertoiererne kan tilpasses forskellige konkrete spørgsmål og altså ikke er specifikke for det enkelte spørgsmål. Repertoiererne behandles som etableret fælles baggrundsviden som informanterne bruger kreativt, men som de tilsyneladende opfatter som uproblematisk. Præcis den indforståethed som repertoiret præsenteres med er den tredje støtte jeg vil fremdrage. Hvis informanterne argumenterede for deres brug af repertoiererne, ville jeg opfatte dem som behandlet som usikre. Men idet de behandler dem som fuldstændig uproblematisk almenvi- den, mener jeg at de præsenterer dem som solide. Og endelig for det fjerde er det et vigtigt karakteristikon ved de solide repertoierer at de kan bruges uafhængigt af svarets polaritet. Uanset om man argumenterer for at arabisk er stort eller lille, at svensk har mange eller få låneord, er det de samme repertoierer man peger på. Jeg mener at dette er endnu et udtryk for hvor veletablerede og ukontroversielle repertoiererne opfattes.

5 simple råd om interviewspørgsmål

Jeg håber det er klart nu at mit formål ikke er at forkaste holdningsinterviews, blot at foreslå en alternativ praksis i behandlingen af deres data, en praksis som jeg mener, er mere konsistent med den

måde data er fremkommet på. Den analyse jeg har lavet, er i virkeligheden afhængig af at interviewene blev gennemført med intentionen om standardisering. Dermed har jeg fået svar som i det mindste er sammenlignelige i den forstand at de forholder sig til den samme sproglige stimulus. De enkelte interviews kan dermed analyseres i sekvenser der har det tilfældes at de er initieret af sammen spørgsmål fra interviewerens side. Hvor jeg altså har argumenteret for at svarene ikke er indholdsmæssigt kompatible på en måde så en informants negative svar er lig med en andens, så har de i det mindste det tilfældes at de to svar forholder sig til samme udgangspunkt. Der er med andre ord etableret et *tertium comparationis*. Man kan spørge sig selv om det jeg har gennemført og det jeg her har argumenteret for egentlig overhovedet er en *holdningsundersøgelse*. Måske beskrives det bedre som en art socio-semantik eller socio-pragmatik, nemlig som et svar på spørgsmålene: ”Hvordan forstår denne gruppe af informanter (med bestemte sociale kendetegn) denne sproglige formulering?” og ”hvordan får denne gruppe af informanter (med bestemte sociale kendetegn) denne sproglige formulering til at blive relevant i den aktuelle kontekst?”.

Efter således at have konkluderet at mine analyser viser at standardisering er problematisk, måske endda en umulighed, men – ironisk nok – samtidig konkluderet at idealet om sammenlignelighed er nødvendigt for at jeg nogensinde havde kunnet gennemføre analyserne, vil jeg slutte af med at pege på et par af de mest iøjnefaldende faldgrubber man må prøve at styre udenom hvis man vil gennemføre en standardiseret interviewundersøgelse. Faldgrubberne kan groft sagt deles i to overordnede grupper, nemlig en der handler om at tilpasse spørgsmålene til sin målgruppe, og en der handler om at læse spørgsmålene i sammenhæng med hinanden.

1. Test spørgsmålene på en sammenlignelig målgruppe

Formålet med en holdningsundersøgelse at finde ud af hvad folk der på en eller anden måde er fremmede for en selv tænker om et emne som man selv finder interessant. Når man siger at de er fremmede, siger man næsten også at de ikke kender den faglige terminologi, at det er usikkert om de interesserer sig for det emne man selv finder så interessant, ja endda at det er tvivlsomt om de overhovedet har tænkt over emnet før. Der er med andre ord rig mulighed for misforståelser, også misforståelser der er konsistente mellem informanterne, misforståelser hvor informanterne er enige om en fortolkning som bare ikke stemmer med interviewerens. Det første råd lyder derfor: test spørgsmålene på en målgruppe der er sammenlignelig med den rigtige målgruppe – ’almindelige mennesker’, ikke kolleger, studerende eller venner der er vant til at tale om de samme emner som os selv. Dermed kan man forhåbentlig fange nogle af de værste problemer mens spørgsmålene stadig kan ændres. Gør man det ikke får man for det første spørgsmål som er ubrugelige, for det andet et potentielt problem for interviewsituationen. Det er hverken behageligt for interviewer eller informant hvis intervieweren må forklare at informanten ikke har forstået spørgsmålet korrekt.

2. Stil ikke spørgsmål med snedige detaljeformuleringer

I interviewet er informanten faktisk under et ret stort pres. Svar skal gives umiddelbart, velbegrunder og helst konsistent med tidligere svar. Svarene bliver givet af en informant som måske aldrig har tænkt over emnet til en interviewer som ret sikkert har. Informanten er udsat for et vist element af stress. Læg dertil at ikke alle informanter er sikre læsere og rutinerede kritiske analytikere (vi har en kedelig tendens til at glemme at ikke alle danskere har en universitetsuddannelse, en studentereksamen eller for den sags skyld en 9.-klasses afgangsprøve). Det skal derfor næsten gå galt hvis interviewets spørgsmål opererer med et alt for detaljeret terminologisk apparat.

Som et eksempel fra MIN-interviewene arbejdede vi med begrebet ”internordisk kommunikation” for at understrege at det netop handler om kommunikation mellem *alle* de nordiske lande, inklusive Finland, Island, Færøerne og Grønland, og ikke blot Danmark, Sverige og Norge – som ville gøre kommunikationen *interskandinaviske*. I interviewene tror jeg ingen informanter skelner på

samme måde som lingvister mellem skandinavisk og nordisk. I praksis er de to synonyme med samme betydning som lingvisternes ”interskandinavisk” – på nær for de informanter som læste og hørte ”internordisk” som ”international”. Det sidste lyder måske overraskende, men for det første virker det som om mennesker er i stand til at se bort fra stort set alle sproglige signaler hvis de allerede (tror de) ved hvad budskabet er. For det andet er ”international” formentlig langt den almindeligste sammensætning med ”inter-” som førsteled for mange danskere, og ”internordisk” er jeg ret sikker på at ganske få har hørt før. En bedre formulering havde formentlig været ”folk fra Norden taler sammen, dvs. folk fra Danmark, Sverige, Norge, Finland, Island, Færøerne og Grønland”.

3. Hvis målgruppen er □almindelige□ mennesker, må der ikke være et spørgsmål som vi ikke ville stille grønthandleren eller taxachaufføren ansigt til ansigt

Denne henstilling er på sin vis en opsummering af de to foregående. Det jeg vil understrege med præcis denne formulering er hvor forførende spørgeskemaer kan være, og hvor vigtigt det derfor er at kæmpe imod forførelsen. Faren er at forskeren stiller et spørgsmål med alle de snedige detaljeformuleringer jeg lige har advaret imod, og når han får sit svar tilbage i form af enigheds- og uenighedsyttringer, så er det let at tro at svarene afspejler folks reaktion på det forskeren tror han har spurgt om. Man glemmer at der er en menneskelig komponent i spørgsmålsafkrydsningen. Man forledes kort sagt til at fæste lid til spørgeskemasvar fordi de ser objektive ud. Men afkrydsningerne er jo ikke sandere og mere objektive end de forvirrende mundtlige svar som informanterne giver, tværtimod, de er afledte abstraktioner, subjektive i dobbelt potens.

Et problem med spørgeskemaafkrydsninger er groft sagt at de ikke skelner mellem valide og invalide krydser. Der er ingen matematisk test der kan sikre at informanterne har forstået hvad det er de svarer på på samme måde som forskeren har. Selvom vi altså introducerer en standardiseret procedure netop for at minimere den fortolkende påvirkning, så slipper vi ikke for at måtte fortolke og øjensynliggøre at informanterne faktisk har haft en chance for at tage stilling til det egentlige spørgsmål. Derfor den lidt provokerende slutning at du ikke må stille et spørgsmål i en meningsmåling som du ikke ville stille din grønthandler ansigt til ansigt. Risikoen er ikke så meget er at du ikke får svar fra informanter som ikke forstår spørgsmål, men tværtimod at du faktisk *får* svar, svar som er umulige at skelne fra svar givet af informanter som har forstået spørgsmålet.

4. Overvej den □pragmatiske□ såvel som den □bogstavelige□ læsning af spørgsmålene.

Informanterne, som andre kommunikerende mennesker, er toptrænede i at tilskrive meningsfuld betydning til snart sagt ethvert bidrag i en samtale. De har et indbygget kooperationsprincip (Grice 1975). En konsekvens af dette er at informanterne ofte vælger den mere hverdagssandsynlige læsning af et spørgsmål i stedet for den mere abstrakte, hypotetiske og usandsynlige. Det er derfor vigtigt at læse sine spørgsmål igennem kritisk og fantasifuldt, og prøve at sætte sig ind i hvad et mere jordnært men beslægtet spørgsmål ville være, og evt. eksplicitere at det ikke er dette man mener.

I MIN spørger vi fx om det ville være ”en fordel at alle i verden havde engelsk som modersmål”. Et problem med dette spørgsmål er at et flertal af informanterne tolker ”modersmål” som ”et sprog man taler” og ikke ens førstesprog eller eneste sprog. Det er oplagt at tænke at disse informanter simpelthen har en anden definition af ordet ”modersmål” i deres mentale leksikon. Jeg er imidlertid ikke sikker på at dette er en fuldstændig forklaring. Spurgt i en anden kontekst er det ikke usandsynligt at informanterne ville levere en definition der ligger tættere på lingvistikken. Men set i denne kontekst bliver spørgsmålet langt mere rimeligt med den alternative fortolkning af ”modersmål”. I stedet for at være et højst hypotetisk spørgsmål om en vel i virkeligheden u gennemførlig utopi, gennemførelsen af ét sprog for alle i verden, bliver spørgsmålet med den alternative betydning langt mere håndgribeligt. Javel, det er stadig utopisk at tro at alle i verden skulle lære engelsk som fremmedsprog, men langt fra lige så utopisk. Og, som vi så ovenfor, passer det fint med en mere

eller mindre bevidstgjort forestilling blandt danskere om at engelsk de facto er udbredt over hele verden. Omfortolkningen er altså måske resultatet af at informanterne tilstræber en pragmatisk ”rimelig” betydning af interviewerens spørgsmål, snarere end en bogstavelig når denne er ”urimelig”.

5. Overvej hvordan spørgsmålene danner kontekst for hinanden og dermed ændrer hinandens betydning.

Jeg har allerede beskæftiget mig med dette punkt ovenfor og vil ikke gentage det her, blot minde om at informanterne ser interviewets spørgsmål i en kronologisk sekvens som har betydning for deres svar. Sekvensen kan være forskellig for forskellige informanter, eller den kan være den samme for alle (dette kan styres af interviewer) men for alle gælder det at ting der er gået forud naturligvis påvirker det der kommer efter, og omvendt at det der kommer efter ikke kan indtænkes i det der siges nu.

Vi så ovenfor hvordan to spørgsmål der stod umiddelbart efter hinanden og var hinandens teoretiske modsætninger, nå de blev sat ind i interviewets kronologi, kunne konstrueres som to sider af samme sag. Denne nære kontekst er det vigtigt at holde sig for øje, og den kan sikkert i nogen grad omgås ved at ekspliciterer modsætninger mellem spørgsmålspar.

Men der sker også en kontekstuel påvirkning over længere afstande. Jeg nævnte som eksempel hvordan spørgsmål der ikke oprindeligt handlede om engelsk, kom til at handle om engelsk fordi engelsk var slået fast som interviewets overordnede tema. Men det gælder også når informanter enten forsøger at leve op til idealet om konsistente svar og derfor svarer på et konkret spørgsmål med henvisning til hvad de har svaret tidligere. Jeg har adskillige eksempler på formuleringer ala ”da jeg tidligere sagde X, må jeg jo også nu sige Y”. Det modsatte er naturligvis også muligt, nemlig at en informant implicit eller eksplicit forholder sig modsat af hvad han har gjort tidligere, fx for at vise at han forstår de mange facetter af en problemstilling. Der er formentlig ikke nogen let måde at omgå eller positivt udnytte disse kontekstpåvirkninger. Det vigtigste for mig at slå fast er at der *er* den slags påvirkninger fra et spørgsmål på et andet, og at man derfor (også) er nødt til at vurdere sit spørgeskema som en lineært fremadskridende fortælling hvor det der kommer før ændrer det der kommer efter, men ikke omvendt – et svar der en gang er givet kan godt dementeres, men ikke trækkes tilbage.

Referencer

- Antonius, R. (2003). Interpreting Quantitative Data with SPSS. London, Sage.
- Fowler, F. J. and T. W. Mangione (1990). Standardized Survey Interviewing. Minimizing Interviewer-Related Error. London, Sage.
- Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. Syntax and Semantics 3: Speech Acts. P. Cole and J. Morgan. New York, Academic Press: 41-58.
- Hjorth Andersen, B. and M. N. Christoffersen (1982). Om spørgeskemaer: Problemer ved spørgsmålsformuleringer i inter-viewundersøgelser. Copenhagen, Socialforskningsinstituttet.
- Jarvad, P. and H. Sandøy, Eds. (2007). 'Stuntman' og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning. Moderne importord i Norden. Oslo, Novus.
- Kvaran, G., Ed. (2007). Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden. Moderne importord i språka i Norden. Oslo, Novus.
- Noveck, I. A. and D. Sperber (2004). Experimental Pragmatics. London, Palgrave.
- Potter, J. and M. Wetherell (1987). Discourse and Social Psychology. London, Sage.
- Sacks, H., E. A. Schegloff, et al. (1974). "A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation." Language **50**(4): 696-735.
- Selback, B. and H. Sandøy, Eds. (2007). Fire dager i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn. Moderne importord i språka i Norden. Oslo, Novus.
- Sperber, D. and D. Wilson (1986). Relevance. Communication and Cognition. Oxford, Blackwell.
- Thøgersen, J. (2005). "The Quest for Objectivity in the Study of Subjectivity." Acta Linguistica Hafniensia **37**: 217-41.
- Thøgersen, J. (2006). "Hitchhikerens håndbog i holdningsinterviews – om spørgsmål og svar og deres eventuelle sammenhæng." Proceedings efter konferencen Nordmål-Forum 2005, from <http://moderne-importord.info/>.
- Thøgersen, J. (2007). At sige sin mening - Om danskernes holdning til engelskindflydelsen i dansk. Dansk Sprognævn - godt og vel 50 år efter. V. Sandersen and J. Schack. Copenhagen, Dansk Sprognævn: 104-21.
- Thøgersen, J. (2007). Det er meget godt som det er ... er det ikke? Oslo, Novus.
- Thøgersen, J. (2007). Hør dog hvad de siger. Copenhagen, University of Copenhagen. **PhD**.
- Thøgersen, J. (forthc.). "Coming to terms with English in Denmark - Discursive constructions of a language contact situation."